

Никончук Н.О. Проблема впливу усної народної творчості на становлення особистості в умовах сучасної культури /Духовна культура особистості в контексті розвитку громадянського суспільства: Науково-методичний збірник /За ред. М.М. Заброцького, І.І. Якухно, – Житомир – Київ, ЖОШПО, 2005. – С. 69 – 76.

69

Н.О. Никончук, аспірантка
(Житомирський державний університет)

ПРОБЛЕМА ВПЛИВУ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Усна народна творчість привертає увагу дослідників уже не одне століття. Поряд із традиційними дослідженнями в літературі, мовознавстві та етнографії з'являються дослідження у суміжних галузях, зокрема в психології

70

Дослідники зупиняються на тому, що усна народна творчість є важливою складовою становлення та розвитку етнічних груп. Так, ще М.Лацарус та Г.Штейнталь вказували на те, що основними продуктами народного духу є мова, міфи, характер, релігія, звичаї та історія етносу, а В.Вундт наголошував на вивченні таких трьох основних продуктів культури народів як мова, міфи та звичаї. Особливу увагу привертає концепція культурно-історичного розвитку Л.Виготського. На думку вченого, залучення людини до культури можливе за допомогою посередника – медіатора – знака, слова, символу, міфу, ритуалу тощо [6, 9].

Разом з тим усна народна творчість як цілісне утворення, як окремий психологічний феномен не була предметом самостійного вивчення. Перевагу дослідники надавали аналізу окремих жанрів усної народної творчості, найчастіше міфам, казкам, приказкам та прислів'ям. Прикладом можуть бути роботи В.Я. Проппа, Ю.М. Лотмана, К. Леві-Стросса, К. Бюллера, Ж. Піаже. Поряд з ретельним пошуком одиниць для аналізу внутрішньої структури окремих жанрів усної народної творчості прослідковувалося застосування усної народної творчості як стимульного матеріалу для вивчення інших психічних явищ, зокрема Ж. Піаже приказки і прислів'я використовував для виявлення особливостей мислення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Існує також низка робіт, в яких окремі жанри усної народної творчості аналізувалися в контексті вивчення метафори [1, 2, 5].

Усі згадані дослідження в значній мірі є мозаїчними і не можуть пояснити усну народну творчість як цілісне психологічне утворення. На сьогодні відсутні теоретичні моделі, які б розкривали закономірності і механізми впливу усної народної творчості на формування як окремої особистості, так і етнічної групи в цілому. Натомість простежуються думки, що усна народна творчість втратила свої регулятивні функції і у сучасній культурі є пережитком. Чи не поспішаємо ми відкинути суттєвий компонент психічної реальності до кінця навіть не вивчивши його?

Особливо гостро це питання постає при зверненні до робіт сучасних авторів, зокрема робіт О.В. Сухарева. Вчений зупиняється на тому, що психологічне благополуччя людини в значній мірі обумовлене етнофункціональною узгодженістю елементів її психіки з етносередовищем народження та проживання. Ефективним засобом надання допомоги в умовах психічної дезадаптації людини є етнофункціональна терапія, яка базується на застосуванні „близького” етнічного матеріалу. Експериментально було доведено, що психотерапевтична робота з дітьми, яка базувалася на цілісному залученні до рідної російської

71

культури давала набагато кращий результат, ніж цілісне залучення до чужої австралійської та до так званої „ТВ”-культури [7, 8].

За традиційною класифікацією М.Мід сучасну культуру можна сміливо віднести до кофігуративного типу, а в деяких сферах простежити навіть елементи префігуративної культури. До основних характеристик, які були виділені дослідницею для опису згаданих типів хотілося б додати принаймні ще дві, які принципово відрізняють постфігуративну культуру від кофігуративної та префігуративної. По-перше, сучасна культура відрізняється від традиційної є дуже мінливою. Людині потрібно докладати значних зусиль, щоб своєчасно адаптуватися до змін. Все життя в такій культурі власне є постійною адаптацією. По-друге, сучасна культура не однорідна, вона складається з уламків культур різних етнічних груп і становить своєрідний конгломерат. Мінливість і строкатість у культурі явище нове, а тому вона ще не має відпрацьованих механізмів включення до неї особистості, механізмів, які б забезпечували психологічне благополуччя людини. Все це разом обумовлює потенційне формування маргінальної особистості як типової [7, 8].

Окреслену проблему частково можна вирішити двома шляхами: пошук нових оптимальних шляхів залучення особистості в мінливе та етнічно неоднорідне культурне середовище; звернення до старих, уже вивчених часом механізмів, адаптація та використання їх в сучасних умовах. Одним із таких механізмів ми бачимо залучення особистості до усної народної творчості своєї етнічної групи.

У традиційній культурі усна народна творчість фіксує типові психологічні явища та ставлення до них. Оскільки процеси вертикальної та

горизонтальної трансмісії відбуваються одночасно та взаємно доповнюють один одного, до усної народної творчості залучаються усі представники етнічної групи, а це забезпечує формування схожого цілісного психологічного досвіду, нехай в якійсь мірі не власного, штучного

Усна народна творчість охоплює увесь діапазон прояву психологічних явищ, можливих поведінкових реакцій, емоційного ставлення. Схвалюються найбільш бажані та оптимальні зразки, але разом з тим, якщо людина за якихось причин демонструє не типову або небажану поведінку, вона може знайти в усній народній творчості її підкріплення, а отже при потребі зберегти рівновагу та психологічний комфорт.

Засвоєння усього континууму зразків від бажаних та оптимальних до протилежних їм дає людині певну свободу у діях, а також засоби зняття психологічної напруги, якщо вона здійснила вибір не зовсім правильно. Більше того, це психологічно готує особистість до ситуацій

72

порушення типових зразків поведінки іншими людьми та формує у неї толерантне ставлення до таких явищ.

Застосування усної народної творчості в межах сучасної культури найдоцільніше у двох напрямках: надання психологічної та психотерапевтичної допомоги дітям та дорослим при психологічній дезадаптації та (головне!) профілактика такої дезадаптації. Останнє передбачає формування стійких механізмів психологічної регуляції та збереження психологічної рівноваги шляхом залучення до усної народної творчості своєї етнічної групи дітей у дошкільному та молодшому шкільному віці.

Сенситивність періоду дитинства для засвоєння усної народної творчості обумовлена двома факторами: особливостями розвитку когнітивної та емоційної сфери у дошкільному та молодшому шкільному віці; специфікою самого матеріалу, який необхідно засвоїти.

У дошкільному та молодшому шкільному віці дитина здатна до некритичного сприймання величезного масиву інформації, вона цілісно засвоює „протилежні” зразки і це не викликає якихось неузгоджень та протиріч. Інформація проходить через почуття дитини, сприймається як „своя”, „близька”, осмислення ж її відбувається пізніше. Дослідники зупиняються на тому, що у молодшому та середньому дошкільному віці домінує естетичне сприймання матеріалу, а пізніше у старшому дошкільному віці та молодшому шкільному той же матеріал засвоюється етично [4, 8].

Традиційно мислення дітей розглядають як міфологічне, а саму дитячу субкультуру як „неписемну”. Розвиток особистості у період дитинства в значній мірі „дублює” період розвитку людства на свої ранніх етапах, де усна народна творчість аж ніяк не була пережитком, а навпаки, виконувала ряд важливих функцій [3].

Щодо специфіки матеріалу, то в першу чергу слід зазначити, що усна народна творчість за своєю суттю є метафоричною. Кожна її одиниця передбачає не одну, а кілька інтерпретацій, і всі вони можуть бути рівноправними. Разом з тим не існує єдиного розуміння приказки, прислів'я, казки тощо, є більш або менш адекватне тлумачення їх в межах заданого контексту[1, 2].

Вплив здійснює не тільки зміст, який вкладений в метафору, а й сама форма метафори. Більшість жанрів усної народної творчості передбачають використання специфічної лексики та мовних засобів. Прикладом може бути лаконічність приказок та прислів'їв, їх римованість, повторення та римованість у піснях, казках тощо.

Усна народна творчість є засобом мистецтва, а отже передбачає протиріччя між змістом і формою, що надає специфічного забарвлення

73

змісту. Емоції викликає і зміст, і форма. Емоційне сприймання є первинним по відношенню до когнітивного[1].

Одну ту ж приказку, пісню, казку людина чує неодноразово від різних людей у різних ситуаціях, одне і теж повторюється тими ж словами, іноді навіть зі схожою інтонацією, що сприяє ще міцнішому засвоєнню.

Для засвоєння усної народної творчості не потрібно докладати спеціальних зусиль, запам'ятовування найчастіше відбувається несвідомо, мимоволі. Значне місце тут посідає механізм наслідування, який є основним у розвитку дитини на початкових етапах.

В цілому усна народна творчість не стільки дозволяє пояснити оточуючий культурний світ, скільки дозволяє у ньому жити.

Для експериментального вивчення впливу усної народної творчості на діяльність дітей ми зупинилися на приказах і прислів'ях, оскільки використання саме цього виду усної народної творчості має ряд переваг: приказки і прислів'я є лаконічними метафорами, а отже зручні у роботі; за невеликий проміжок часу можна опрацювати велику кількість приказок і прислів'їв, що, наприклад, не можливо зробити при використанні казок, легенд тощо; можна легко підібрати приказки і прислів'я, які б висвітлювали ту чи іншу ситуацію з різних сторін.

З метою проведення пілотажного дослідження було сформовано 3 групи дітей по 5 осіб у кожній. Дві групи були експериментальними, одна – контрольною. Вік досліджуваних – 9 років.

Дослідження передбачало групову та індивідуальну роботу і тривало 2,5 – 3,5 години. Діти усіх трьох груп під керівництвом експериментатора виготовляли паперові будиночки

З досліджуваними 1 групи у процесі виготовлення виробу проводилася робота з приказками та прислів'ями, які моделювали окремі сторони ситуації дослідження. Було запропоновано 8 приказок і прислів'їв, які об'єднувалися по дві у 4 групи. Діти разом з експериментатором читали

приказки і прислів'я, відшукували схожі, вибирали приказки і прислів'я, які їм подобалися найбільше.

3 досліджуваними 2 групи експериментатор читав оповідання, у якому моделювалася ситуація дослідження. Троє друзів виготовляли будиночки у двох дітей вироби вийшли гарні, у третьої – не дуже гарний. У ситуації порівняння будиночків одна дитина почала критикувати іншу, насміхатися з неї, а інша навпаки, знайшла, за що можна похвалити виріб і підтримала товариша. Після прослуховування оповідання експериментатор разом з дітьми аналізував його зміст. Досліджувані визначали, чия поведінка у змальованій ситуації була оптимальною, і обґрунтовували чому саме.

74

3 досліджуваними 3 групи ніяка особлива робота не проводилася. Експериментатор як і у попередніх групах ознайомлював дітей з технікою виготовлення будиночка та надавав при необхідності допомогу.

Після того, як виробы були готові, досліджуваним усіх трьох груп пропонували порівняти 2 будиночки – „гарний” і „негарний”, які заздалегідь підготував експериментатор. Виробы відрізнялися технікою виготовлення та якістю оформлення. Досліджуваним пояснювали, що ці будиночки виготовили такі ж діти, як вони. На наступний раз вони хочуть виготовити ще кращі будиночки, тому для них важливо дізнатися, якими вийшли їхні виробы, і що потрібно змінити.

При порівнянні відповідей досліджуваних трьох груп були виявлені деякі відмінності. Усі досліджувані 1 групи, які працювали з приказками та прислів'ями, при аналізі зупинялися на позитивних та негативних сторонах кожного виробу, вказували, який з них кращий, але в цілому робили висновок, що обидва будиночки гарні, і висловлювали впевненість, що на наступний раз будиночок якийде кращим, або бажали, щоб будиночок якийшов кращим.

Досліджувані 2 групи, які працювали з оповіданням, також зупинялися на тому, що обидва будиночки гарні, але аналіз позитивних сторін роботи і недоліків був значно бідніший, а висловлювання про те, що наступний раз будиночок якийде кращим зустрічалися рідше.

У контрольній групі лише один досліджуваний відшукав і назвав позитивні характеристики не тільки „гарного”, а й „негарного” будиночка. Інші діти лише зупинялися на констатації того, який будиночок виготовлений краще, а який гірше, а після додаткових запитань експериментатора робили короткий аналіз, в якому домінували негативні характеристики.

Отже, можна припустити, що приказки і прислів'я, з якими працювали досліджувані, в значній мірі обумовили специфіку їхньої позиції у заданій ситуації.

Окрему увагу привертає те, які саме приказки і прислів'я вибирали діти. Частіше досліджувані надавали перевагу коротким, лаконічним

приказкам і прислів'ям. Найпопулярнішим було прислів'я "Добре роби, добре й буде".

Емоційно реагували на римовані приказки і прислів'я, з задоволенням повторювали їх кілька разів. Складалося враження, що вони граються ними.

Уподобання дітей змінювалися в залежності від етапу роботи. В середині роботи, доки вироби не були закінчені, а досліджувані відчували труднощі при їх виготовленні (треба рівно намалювати двері, вікна, окремі прикраси, акуратно приклеїти до будиночках тощо),

75

частіше обиралися приказки „Хоч не гладко, зате міцно”, „Хоч погано покроєний, та міцно зшитий”, „Раз не зовсім гаразд, удруге – краще”, „Раз – не зовсім гаразд, а другий раз краще”. Коли робота підходила до завершення, більшість дітей зупинялися на прислів'ях „Роби добре всюди, похвалять тебе люди”, „Хороший друг завжди похвалить” та „Не той гарний, що гарний, а той, що діло зробив”. Можна припустити, що вибори досліджуваних в значній мірі обумовлювалися потребами. У одному випадку діти намагалися зняти когнітивний дисонанс, який виникав при розузгодженні очікуваного та реального результату, згладити незадоволення якістю виготовленого виробу. У іншому – очікували схвалення своєї роботи та позитивного підкріплення з боку оточуючих

Ми також помітили, що діти часто вибирають приказки і прислів'я, не розуміючи їх. Наприклад, при читанні прислів'я „Хоч погано покроєний, та міцно зшитий” досліджувані відчували деякі труднощі призупинялися перед читанням слова „покроєний”, перекручували його, змінювали наголос. Як з'ясував дослідник, жодна дитина у групі не знала значення цього слова! Досліджувані проживають у місцевості, де розмовляють на діалекті, в якому слово „покроєний” не зустрічається. Разом з тим, саме на цьому прислів'ї діти зупинялися достатньо часто.

Дослідження впливу усної народної творчості на становлення особистості, вивчення механізмів такого впливу вимагає ґрунтовних теоретичних розробок та продуманих експериментальних схем. Звертаючись до усної народної творчості в цілому проблему можна охарактеризувати так „роботи тут непочатий край”. І робота ця достатньо складна, але не менш цікава, і маємо надію – не менш вдячна.

Література:

1. Алексеев К.И. Метафора как объект исследования в философии и психологии // Вопр. психологии – 1996. – № 2. – С. 73 – 85.
2. Алексеев К.И. Понимание и распознавание метафоры детьми 8 – 10 лет // Вопр. психологии – 2001. – № 3. – С. 27 – 39.
3. Большунова Н.Я. Место сказки в дошкольном образовании // Вопр. психологии – 1993. – № 5. – С. 39 – 43.

4. Веракса Н.Е., Дьяченко О.М. Способы регуляции поведения у детей дошкольного возраста //Вопр. психологии – 1996. – № 3. – С. 14 – 27.
5. Зеленкова Т.В. Функционально-статистический анализ сказок, сочиненных детьми //Вопр. психологии – 2001. – № 6. – С. 17 – 27.

76

6. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія Навч. посібник. – К.: Сфера, 1999. – 408 с.
7. Сухарев А.В. Этнофункциональный подход к проблеме психического развития человека //Вопр. психологии – 2002. – № 2. – С. 40 – 57.
8. Сухарев А.В., Кравченко О.Ф., Овчинников Е.В., Тимохин В.В., Шапорева А.А., Щербак С.Ю. Этнофункциональный подход в воспитании и психопрофилактике//Психол журн. – 2003. – № 5. – С. 68 – 80.
9. Хотинец В.Ю. Психологические характеристики этнокультурного развития человека //Вопр. психологии – 2001. – № 5. – С. 60 – 73.